

آشنایی با «مؤسسه نشر فهرستگان» رویکردی نوین و آگاهانه به دست نویس های اسلامی

احمد رضا رحیمی ریشه

ش) با هدف پیشبرد تحقیق و مطالعه در سه زمینه دست نویس های اسلامی، کتاب شناسی کتاب های چاپی و تراجم علما و دانشمندان اسلامی با عنایت به مشکلات و مسائل پیش گفته تأسیس شد. مؤسسه در زمینه اهداف فوق چند مجموعه اساسی به راه انداخته است. این مؤسسه - به لطف خدا - در همین یک سال گذشته از سه راه تحقیق و تألیف، سفارش تألیف و ترجمه تألیفات موجود مناسب در زمینه های مربوطه، در هر یک از این مجموعه ها آثاری را آماده چاپ و نشر کرده است و آثار دیگری را در دست تحقیق، تألیف و ترجمه دارد. مجموع این آثار تاکنون به ۲۵ عنوان (۴۵ جلد) رسیده است.

در اینجا - به تفصیل - هر یک از این مجموعه ها و آثار مربوط به آنها معرفی می شود.

الف. مجموعه «تحقیقات نسخه شناسی»

در این مجموعه آثاری منتشر می شود که با دیدی کلی به دست نویس های اسلامی و خصوصیات مادی و شناخت انواع آن کمک کند. واژه نامه های نسخه شناسی و کتاب پردازی، آثار مربوط به حفظ و نگهداری و ترمیم نسخه ها، مجموعه های مقالات نسخه شناسی، آثاری که به بررسی نسخه های چاپ شده می پردازند، آثاری که با دید آماری به دست نویس ها و فهرستهای آنها در کشورهای مختلف نظر دارند و... در این مجموعه جای دارند. اکنون ۱۴ عنوان (۱۹ جلد) در این مجموعه در دست تحقیق و تألیف، ترجمه و انتشار هستند:

۱. فرهنگ حفظ و نگهداری مواد کتابخانه و بایگانی، انگلیسی - فارسی، با معادلهای اسپانیایی، آلمانی، ایتالیایی، فرانسوی و روسی. تألیف شورای بین المللی بایگانیها، کمیته

نزدیک به ۵ میلیون دست نویس اسلامی که امروز در گوشه و کنار جهان وجود دارد، گنجینه ای ارزنده است که در طی قرنهای پدید آمده است. این نسخه ها حامل گستره وسیعی از دانش و فرهنگ ماست که موضوعهای علوم گوناگون همچون صرف و نحو،

عروض، بلاغت، تاریخ و جغرافیا، تراجم، اخلاق، عرفان، پزشکی، دامپزشکی، گیاه شناسی، ریاضیات، نجوم، منطق و فلسفه، علوم قرآنی و فقهی و... را در بر می گیرد. دانشمندان مسلمان با شور و شوقی فراوان شبانه روز به تحقیق و تألیف پرداخته اند و کاتبان و نسخاخوان با ابزارهای اولیه کتابت به استنساخ و تکثیر آنها نشسته اند. این مجموعه عظیم در کتابخانه های کشورهای مختلف دنیا پراکنده است و بسیاری از آنها هنوز شناسایی و فهرست نشده است. استفاده از آن مقداری هم که شناسایی و فهرست شده به دلایلی برای پژوهشگران دشوار و گاه ناممکن است؛ نخست آنکه پژوهشگران از وجود بسیاری از این فهرست ها بی اطلاعند، دوم آنکه اغلب فهرستها به زبانهای مختلف از قبیل انگلیسی، روسی، فرانسوی، اسپانیایی، آلمانی، ایتالیایی، لهستانی، هلندی و جز آن تألیف شده و برای هر پژوهشگری استفاده از همه آنها میسر نیست، و سوم آنکه بسیاری از این فهرستها نایاب و دور از دسترس است.

دسته ای دیگر از نسخه ها که شناسایی و فهرست شده اند، تاکنون به شیوه های مختلف (سنگی و سربی، بدون تحقیق یا با تحقیق) به چاپ رسیده، ولی تاکنون کتاب شناسی جامع و کاملی از همه دست نویس هایی که به صورتی به چاپ رسیده و همه چاپها را در همه کشورها در برگیرد، منتشر نشده است. همین امر علت بروز پاره ای از ناهماهنگیها در امر تحقیق و انتشار دست نویس هاست.

مؤسسه نشر فهرستگان نزدیک به یک سال پیش (تیرماه ۱۳۷۷

نگهداری و ترمیم، ترجمه حسن هاشمی میناباد. تهران، تابستان ۱۳۷۸. ۱۲۰ ص (در دست چاپ). ترجمه کتاب:

Glossary of Basic Archival and Library Conservation Terms.

این فرهنگ، اثری مقدماتی و مرجعی است که می‌تواند راهگشا و راهنمای کتابداران، بایگانان، موزه‌داران و دست‌اندرکاران حوزه حفظ و نگهداری، ترمیم و بازسازی باشد. فرهنگ حاضر اثری است دست‌نماوار که اصول، مفاهیم، پدیده‌ها، فرایندها و مواد اساسی این رشته را معرفی می‌کند و شرحی کوتاه (در حدود یک تا دو پاراگراف) برای آنها به دست می‌دهد. این فرهنگ شامل ۴۰۵ اصطلاح پایه و پر کاربرد این حوزه است.

۲. واژه‌نامه نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی، تذهیب، خط، صحافی، کاغذ، رنگ و مرکب، فارسی-انگلیسی / انگلیسی-فارسی. تألیف حسن هاشمی میناباد. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۲۰۰ ص (در دست چاپ).

این اثر اولین تلاش اساسی برای شناسایی همه‌واژه‌هایی است که به نوعی در دورشته نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی به کار می‌روند. در این اثر بیش از سه هزار واژه همراه با معادل انگلیسی آنها آمده است. برای شناسایی و معادل‌یابی این واژه‌ها از بیش از یکصد منبع فارسی، عربی

و فرنگی همچون واژه‌نامه‌ها و فرهنگ‌های تخصصی، آثار نسخه‌شناسی، فهرست‌های نسخه‌های خطی به زبانهای فارسی، عربی و انگلیسی استفاده شده است.

۳. مجموعه مقالات نسخه‌شناسی و زمینه‌های وابسته (چاپ شده در نشریات ادواری ایران). جمع‌آوری و ویراسته احمدرضا رحیمی ریشه. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۶۴۰ ص.

مجموعه‌ای است از مقالاتی که در ۵۰ سال گذشته در نشریات ادواری ایران به چاپ رسیده است. این مجموعه شامل ۳۲ مقاله است در این موضوعات: الف: مباحث کلی (۳ مقاله)، ب: نسخه‌شناسی و تصحیح متون (۴ مقاله)، ج: فهرست نویسی و نکته بینی در نسخه‌ها (۵ مقاله)، د: کتابخانه‌ها و تاریخ آنها (۶ مقاله)، هـ: مباحث کتاب‌پردازی (۱۴ مقاله)، همچنین برای این مجموعه انواع نمایه‌ها (نام، کتاب، مکان و نمایه مفصل موضوعی) آماده‌سازی شده است.

۴. جستارهای نسخه‌شناسی / ج ۱: مقالات نسخه‌شناسی. تألیف ایرج افشار، جمع‌آوری و ویراسته احمدرضا رحیمی ریشه. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۶۰۰ ص.

مجموعه ۲۶ مقاله در نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی از استاد ایرج افشار است در این موضوعات: الف. کتاب، کتابداری و کتابخانه (۷ مقاله)، ب. فهرست نویسی و نسخه‌شناسی (۶ مقاله)، ج. نکته بینی در نسخه‌ها (۴ مقاله) و د. مباحث کتاب‌پردازی (۹ مقاله). شماری از این مقاله‌ها (از جمله مقاله بسیار مفصل و ارزشمند «کاغذ در زندگی و فرهنگ ایرانی») برای اولین بار به چاپ می‌رسند.

۵. جستارهای نسخه‌شناسی / ج ۲:

مجموعه کمینه. تألیف ایرج افشار، جمع‌آوری و ویراسته احمدرضا رحیمی ریشه. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۶۰۰ ص.

استاد ایرج افشار در سال ۱۳۵۴ ش مجموعه‌ای به نام «مجموعه کمینه» منتشر کرد که در آن ۳۴ مقاله در باب کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی (معرفیه‌های تک نسخه‌ای) چند دست‌نویس و متن قدیمی آمده بود. اکنون پس از گذشت حدود ۲۴ سال از آن تاریخ، شمار این مقالات به حدود ۸۵ رسیده است که با صورتی نو و یکجا در دسترس علاقه‌مندان قرار می‌گیرد.

۶. جستارهای نسخه‌شناسی / ج ۳:

کتابستان (مقدمه‌ها بر متون). تألیف ایرج افشار، جمع‌آوری و ویراسته احمدرضا رحیمی ریشه. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۶۰۰ ص.

استاد ایرج افشار در طول حیات علمی خود و تاکنون نزدیک به ۶۰ اثر کهن را تصحیح کرده و به چاپ رسانده‌اند و برای هر اثر مقدمه‌ای در خور که شامل مطالب کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی اثر مربوط نیز هست نگاشته‌اند. مجموعه این مقدمه‌ها خود گنجینه‌ای ارزشمند در کتاب‌شناسی ایرانی و اسلامی است.

برای دوره ۳ جلدی جستارهای نسخه‌شناسی نمایه‌های مفصلی در نظر گرفته شده است که کار خواننده و مراجعه‌کننده را سهولتر خواهد کرد.

۷. اهمیت دست‌نویس‌های اسلامی، مجموعه مقالات اولین همایش (همایش افتتاحی) بنیاد میراث اسلامی الفرقان، لندن، ۳۰ نوامبر تا ۱ دسامبر ۱۹۹۱ م. جمع‌آوری و ویراسته مرحوم جان

کوپر. ترجمه حسن هاشمی میناباد (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:
The Significance of Islamic Manuscripts.

بنیاد میراث اسلامی الفرقان (لندن) هر دو سال یک بار همایشی را درباره یکی از موضوعات مرتبط با دست‌نویس‌های اسلامی برگزار می‌کند و مجموعه مقالات ارائه شده در آن همایش را به دو زبان انگلیسی و عربی نشر می‌دهد. این کتاب اولین اثر از این مجموعه و شامل ۱۲ مقاله است در ۳ موضوع: الف: مباحث کلی (۲ مقاله از ویلفرد مادلونگ و سید حسن نصر)، ب: مباحث کلی با تکیه بر مناطق جغرافیایی خاص (۴ مقاله از ایرج افشار، انس باقی خالوف، آنجلو میکله پیه مونتسه و رمضان ششین) و ج: مباحث خاص (۶ مقاله از محمد الحبيب الهیلة، اکمل الدین احسان اوغلی، حمد الجاسر، دیوید کینگ، مهدی محقق و عبدالعزیز احمد الرفاعی).

این مجموعه مقالات توسط بنیاد الفرقان به عربی نیز ترجمه و ویرایش شده (به نام اهمیت المخطوطات الاسلامیه). در ویرایش عربی این اثر ۳ مقاله از جورج مقدسی، محمود شاکر و محمد صابر خان اضافه شده که آنها نیز به فارسی ترجمه و به ۱۲ مقاله پیش گفته اضافه شده است.

۸. در آمدی بر نسخه‌شناسی اسلامی، مجموعه مقالات دومین همایش بنیاد میراث اسلامی الفرقان، لندن، ۴ تا ۵ دسامبر ۱۹۹۳. جمع‌آوری و ویراسته یاسین داتون، ترجمه حسن هاشمی میناباد (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:

The Codicology of Islamic Manuscripts.

هشت مقاله مهم و اساسی است در دو موضوع: الف. جنبه‌های مادی (۴ مقاله از جفری خان، فرانسوا دروش، ابراهیم شیوخ و ایرج افشار) و ب. جنبه‌های انسانی (۴ مقاله از ایمن فؤاد سید، محمد بن شریفه، یان یوست ویتکام و لئون بوسگن). غالب این مقالات به جنبه‌های فنی علم تولید دست‌نویس می‌پردازد.

۹. حفظ و نگهداری دست‌نویس‌های اسلامی، مقالات سومین همایش بنیاد میراث اسلامی الفرقان، لندن، ۱۸ تا ۱۹ نوامبر ۱۹۹۵ م. گردآوری و ویراسته یوسف ایبش با همکاری جورج عطیه، ترجمه حسن هاشمی میناباد (در دست حروفچینی). ترجمه کتاب:
The Conservation and Preservation of Islamic Manuscripts.

۱۵ مقاله اساسی است در ۳ موضوع: الف. شیوه‌ها و فنون کنونی حفظ و نگهداری (۹ مقاله از انس کاریج، محمود فهمی حجازی، عابد رضا بیدار، محمد بن شریفه، مراد رمّاح، تونی بیش، و دیگران)، ب. دست‌نویس‌های اسلامی: مواد سازنده و ظاهر آنها،

ویژگی‌ها و درمان (۳ مقاله از نصری اسکندر، اورسولا درایب هولتز و مهدی عتیقی)، ج. حفظ و نگهداری، مسایل و راه‌حلهای (۳ مقاله از آن سایپرت، ورنر شوارتز و آمپورو دو تورس).

۱۰. دست‌نویس اسلامی: خصوصیات مادی و گونه‌شناسی. تألیف پائولا اورساتی، ترجمه احمد رضا رحیمی ریس (در دست ترجمه). ترجمه مقاله‌ای است به نام:

Le manuscrit islamique: caractéristique matérielles et typologie.

سرفصل‌های عمده این اثر عبارتند از: کتاب در اسلام، دست‌نویس‌های عربی از اسپانیا، دست‌نویس‌های عربی از شمال آفریقا، دست‌نویس‌های قرآن، قدیمی‌ترین دست‌نویس‌های اسلامی نگاشته شده بر روی کاغذ در کتابخانه واتیکان، آرایش مطالب در صفحات و خط‌کشی در دست‌نویس‌های فارسی، و شرق و غرب در نسخه‌شناسی اسلامی.

۱۱. دست‌نویس‌های خاورمیانه، مقالات نسخه‌شناسی و شناخت خطوط کهن. گردآوری و ویراسته فرانسوا دروش (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:

Les manuscrits du Moyen-Orient, Essais de codicologie et paléographie.

مجموعه ۲۰ مقاله است که در همایش استانبول (استانبول، ۲۶-۲۹ مه ۱۹۸۶ م) ارائه شده است و از موضوعات کلی تباحث‌های بسیار فنی و تخصصی را شامل می‌شود. بعضی از مقالات آن عبارتند از: «مشکلات و تواناییها در تشخیص تاریخ دست‌نویس‌های فارسی» از محمد عیسی ویلی، «کتیبه‌ها و سرلوحه‌های شعری در دست‌نویس‌های فارسی قرون ۱۵ و ۱۶ م» از پائولا اورساتی، «شعرهای کاتبان بین انجام و ترقیمه نسخه در دست‌نویس‌های فارسی» از آنجلو میکله پیه مونتسه، «درباره دست‌نویس شاهنامه دموت» از شیلابلر و «نسخه‌شناسی در خدمت وقایع نگاری، چند دست‌نویس از دوره صفوی» از مرین سیمپسون.

۱۲. کاتبان و دست‌نویس‌های خاورمیانه. جمع‌آوری و ویراسته فرانسوا دروش و فرانسیس ریشار (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:
Scribes et manuscrits du Moyen-Orient.

مجموعه ۲۱ مقاله است که در مجمع نسخه‌شناسی که به اهتمام کتابخانه ملی پاریس در سال ۱۹۹۴ م تشکیل شد، ارائه شده است. این مقالات در ۴ موضوع تنظیم شده‌اند: الف. مواد کتاب (۶ مقاله)، ب. کاتبان و خطوط (۷ مقاله)، ج. انتقال متون (۴ مقاله) و د. کتابخانه‌ها و تاریخ آنها (۴ مقاله). بعضی از مقالات آن عبارتند از: «رکابه در دست‌نویس‌های عربی تاریخ‌دار قبل از ۱۴۵۰ م» از

گسردون، «جزء در دست‌نویس‌های عربی قرون میانه» از هومبرت، «تذهیب و کاربرد آن در دست‌نویس‌های اسلامی» از محمد عیسی ویلی، «عرض در نسخه‌های خطی» از ایرج افشار، «عرب‌شناسی و سامی‌شناسی در دانمارک» از تاسموسن.

۱۳. بررسی جهانی دست‌نویس‌های اسلامی، سرویراستار: جفری رایپر، لندن، بنیاد میراث اسلامی الفرقان، ۴ جلد، ۲۳۰۰ص (در دست‌ترجمه). ترجمه کتاب:

World Survey of Islamic Manuscripts.

اثری است جامع و دوران‌ساز که در آن توصیف مجموعه‌های

خصوصی و کتابخانه‌های عمومی شامل دست‌نویس‌های اسلامی در ۱۰۷ کشور جهان آمده است. نام و نشان مجموعه یا کتابخانه، شمار دست‌نویس‌های اسلامی، شمار دست‌نویس‌های فهرست‌شده و فهرست نشده، کتاب‌شناسی فهرست‌های چاپ‌شده و وضعیت عمومی دست‌نویس‌های هر کتابخانه از جمله موضوعاتی است که به آن پرداخته شده است.

۱۴. دانشنامه نسخه‌شناسی. به سرپرستی احمدرضا رحیمی ریشه. ۳ جلد رحلی (در دست‌تألیف).

این کتاب، مرجعی است درباره همه

مسائلی که در حول و حوش دست‌نویس‌های اسلامی و شرقی مطرح است. مجموع مداخل این دانشنامه حدود ۵۰۰۰ مداخل است که به صورت الفبایی تنظیم شده است. هر مقاله به طور متوسط ۳۵ سطر است. مقالات با امضا و ذکر مأخذ خواهند بود. در تدوین این اثر هر جا که لازم باشد از شکل، نمودار، طرح و تصاویر سیاه و سفید و رنگی استفاده می‌شود. همچنین سعی می‌شود با تدوین نمایه‌های متعدد در انتهای دانشنامه، آن را خوشخوان‌تر و سهل‌الوصول‌تر کرد.

موضوعهای عمده این اثر عبارتند از: ۱. اصطلاحات علم نسخه‌شناسی و زمینه‌های وابسته (ح ۳۰۰۰ مداخل)، ۲. زندگی‌نامه نسخه‌شناسان، فهرست نویسان، مصححان و کاتبان مشهور، کتاب‌شناسان، مجموعه‌دارها و واقفان بزرگ دست‌نویس‌ها (ح ۸۰۰ مداخل)، ۳. مجموعه‌ها و کتابخانه‌های مهم حاوی دست‌نویس و مؤسساتی که در زمینه نسخه‌شناسی فعالیت می‌کنند (ح ۴۰۰ مداخل)، ۴. همایشهایی که درباره نسخه‌شناسی برگزار شده

و یا می‌شود (ح ۴۰ مداخل)، ۵. نشریات ادواری نسخه‌شناسی گذشته و حال (ح ۴۰ مداخل)، ۶. دست‌نویس‌های بسیار مهم و بحث‌برانگیز، مانند اولین دست‌نویس به زبان فارسی، شاهنامه فلورانس، قرآن ابن‌بواب... (ح ۲۰۰ مداخل)، ۷. فهرست‌های بسیار مهم و دوران‌ساز (مانند فهرست آلوارت) (ح ۵۰ مداخل)، ۸. کتابها و پایان‌نامه‌های مهم و اساسی درباره نسخه‌شناسی و کتاب‌شناسی، (مانند الفهرست ابن‌ندیم، الذریعه، بروکلمان، استوری و... (ح ۲۵۰ مداخل).

دانشنامه نسخه‌شناسی در ۳ جلد رحلی و حدود ۲۵۰۰ صفحه منتشر خواهد شد.

ب. مجموعه «فهرست‌های دست‌نویس‌ها»

در این مجموعه به آن دسته از فهرست‌های دست‌نویس‌های اسلامی که تألیف شده ولی منتشر نشده‌اند، پرداخته می‌شود. اکنون ۳ عنوان در این مجموعه در دست انتشار است. ۱. فهرست دست‌نویس‌های عربی و فارسی مجموعه دکتر نبی‌بخش خان بلوچ در آرشیو سند، کراچی (پاکستان). تهیه و نگارش دکتر خضر نوشاهی، زیر نظر دکتر عارف نوشاهی. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ۹۶ص (در دست چاپ).

اگر چه در فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان تألیف احمد منزوی، مخازن مهم نسخ خطی پاکستان برشمرده شده است، ولی هنوز بسیاری از نسخه‌ها و گنجینه‌های خصوصی در گوشه و کنار پاکستان مستور و مهجور مانده است. از این دست می‌توان مجموعه فوق و مجموعه‌ای را که در پایین معرفی می‌شود، نام برد.

در این اثر، فهرست ۴۹ دست‌نویس عربی و ۱۹۸ دست‌نویس فارسی (جمعاً ۲۴۷ دست‌نویس) آمده است. در بخش اول، کتابهای عربی و در بخش دوم، کتاب‌های فارسی به ترتیب الفبایی عنوان ثبت شده و به موضوع هر یک اشاره شده است. در این فهرست سعی شده تا تاریخ تولد یا وفات یا روزگار مؤلف یا تاریخ تألیف اثر مورد بحث ذکر شود و اطلاعات لازم کتاب‌شناختی و نسخه‌شناختی هر اثر از جمله فهرست فصول و ابواب، نام کاتب، تاریخ کتابت، شمار برگها / صفحات، آغاز و انجام نسخه و... ارائه گردد. در این فهرست چندین نسخه از جهات مختلف قابل توجه و ارزنده‌اند و با احتیاط

می‌توان گفت که برخی از کتابها برای اولین بار به کتاب‌شناسان معرفی شده است و بعضی دیگر از نظر کتابت و ممه‌ور بودن به مهرهای افراد مهم ارزش مندند.

۲. فهرست دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه مسعود جهندیر (پاکستان). تهیه و نگارش دکتر خضر نوشاهی، زیر نظر دکتر عارف نوشاهی (در دست تنظیم).

کتابخانه مسعود جهندیر، کتابخانه‌ای شخصی است که در حدود ۱۹۵۰ م در ۳۰۰ کیلومتری جنوب لاهور، در روستایی به نام سردارپور جهندیر تأسیس شد. صاحب کتابخانه آقای مسعود احمد با همکاری دو برادرش این مجموعه را گرد آورده است. در این کتابخانه علاوه بر حدود ۲۰۰۰۰ کتاب چاپی و نشریات، ۱۰۴۶ نسخه خطی قرآن مجید و ۱۵۰۰ نسخه خطی عربی و فارسی است. این کتابخانه سالنی به نام «ریاض القرآن» دارد که در آن نسخه‌های قرآن مجید و تفاسیر را گذاشته‌اند. ساختمان کتابخانه در دو طبقه و دارای ۱۶ اتاق است که از تمام تجهیزات کتابداری امروزی (ضد عفونت، صحافی، فهرست‌نویسی) برخوردار است.

فهرست دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه را (دقیقاً ۴۹۵ نسخه) آقای دکتر خضر نوشاهی تهیه کرده است. روش فهرست‌نگاری این مجموعه نیز شبیه روش فهرست‌پیش‌گفته است.

۳. فهرست توصیفی دست‌نویس‌های فارسی کتابخانه ملی اتریش. تألیف ایرج افشار (در دست حروفچینی).

استاد ایرج افشار برای آن دسته از دست‌نویس‌های فارسی که از ۱۸۶۷ م تاکنون به کتابخانه ملی اتریش افزوده شده فهرستی توصیفی و مفصل تهیه کرده‌اند که اکنون برای اولین بار منتشر می‌شود.

ج. مجموعه «ترجمه فهرستهای دست‌نویس‌ها»

همان‌طور که در مقدمه توضیح داده شد، بسیاری از فهرستهای دست‌نویس‌های اسلامی به زبانهایی غیر از فارسی و عربی است. مؤسسه نشر فهرستگان ترجمه بعضی از این فهرستها را که هر کدام ممکن است از یک جهت خاص اهمیت داشته باشد در دستور کار خود قرار داده است.

در این راه برای اینکه فهرستهای ترجمه شده با شکلی هماهنگ و نسبتاً یکسان در اختیار پژوهندگان قرار گیرد، شیوه‌نامه‌ای شامل رسم الخط، نشانه‌گذاری، فرهنگ اصطلاحات نسخه‌شناسی، شیوه ضبط نامها و فهرست اختصارات منابع (فهرستهای نسخ خطی)

تهیه شده که در دسترس مترجمان و ویراستاران مؤسسه قرار داده شده است. هر کتاب پس از ترجمه سه مرحله ویرایش را می‌گذراند: در مرحله اول دست‌نویس ترجمه هر کتاب به مقابله‌کننده سپرده می‌شود تا با متن اصلی مقابله شود. در این مرحله مقابله‌کننده افتادگیها و اشتباهات احتمالی مترجم را اصلاح می‌کند و دست‌نویس را به ویراستار دوم واگذار می‌کند تا رسم الخط، نشانه‌گذاری، ارجاعات و... را یکدست کند و ابهامات زبانی جملات را بر طرف نماید. در مرحله سوم ویراستار دیگری اعلام متن و نام کتابها و اختصارات منابع را بازبینی می‌کند و سپس به حروفچینی سپرده می‌شود. پس از حروفچینی نیز تا ۴ بار نمونه خوانی صورت می‌گیرد تا حتی الامکان از راه یافتن غلطهای احتمالی به کتاب جلوگیری شود. تهیه فهرستهای راهنما و نمایه‌ها در مرحله آخر قرار می‌گیرد. اکنون ۲ عنوان (۳ جلد) در این مجموعه در دست ترجمه و انتشار هستند:

۱. فهرست دست‌نویس‌های عربی کتابخانه ملی اتریش، دست‌نویس‌های اضافه شده بین سالهای ۱۸۶۸-۱۹۶۸ م. تألیف دکتر هلن لوبنشتاین، ترجمه سیامک گلشیری (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:

Katalog der arabischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Neuerwerbungen 1868-1968.

از حدود ۱۴۵۰ دست‌نویس عربی کتابخانه ملی اتریش نزدیک به ۹۰۰ دست‌نویس در فهرست فلوگل معرفی شده است. برای نسخه‌هایی که از ۱۸۶۷ م به بعد به این کتابخانه افزوده شده است، خانم لوبنشتاین فهرستی تهیه کرده‌اند که در آن دقیقاً ۵۱۳ دست‌نویس عربی توصیف شده است. در این فهرست به همه خصوصیات نسخه‌شناختی و کتاب‌شناختی هر دست‌نویس پرداخته شده است.

۲. فهرست دست‌نویس‌های عربی کتابخانه دانشگاه لیدن و دیگر مجموعه‌ها در هلند. تألیف پروفیسور یان یوست ویتکام، ترجمه مهران ارزنده و احمد رضا رحیمی ریسه (در دست ترجمه). ترجمه کتاب:

Arabic Manuscripts in the Library of the University of Leiden and other Collections in the Netherlands.

از حدود ۶۰۰۰ دست‌نویس اسلامی (به خط عربی) که در کشور هلند نگهداری می‌شود حدود ۴۰۰۰ دست‌نویس به زبان عربی است که شماری از آنها تاکنون در فهرستهای مختلف توصیف و بررسی شده است.

بیش از ۱۸ سال است که آقای ویتکام، از نسخه‌شناسان برجسته کتابهای عربی، به تألیف کتابی برای فهرست کردن همه نسخه‌های خطی عربی کتابخانه دانشگاه لیدن و دیگر مجموعه‌ها در هلند پرداخته است. از این مجموعه که به صورت جزوات ۱۱۲ صفحه‌ای منتشر می‌شود، تاکنون ۵ جزوه در ۵۶۰ صفحه در دسترس محققان قرار گرفته است. این فهرست، هر نسخه را با توصیفات نسبتاً کامل معرفی می‌کند. توصیف هر نسخه شامل سه عنصر اساسی است که عبارتند از:

۱. عنوان، مؤلف، معرفی و ارجاعات کتاب شناختی؛

۲. توصیف فیزیکی دست‌نویس که تمامی موارد را از قبیل شمار برگها، سطرها، صحافی، نوع قلم، شیوه کتابت، کاتبان و... در بر می‌گیرد؛

۳. توصیف مندرجات نسخه.

ویتکام قصد دارد تمامی نسخه‌های عربی فهرست شده و فهرست نشده هلند را بدین شیوه معرفی کند.

در این مجموعه فهرستهای مهم دیگری از دست‌نویس‌های فارسی و عربی در دست بررسی و گزینش برای ترجمه هستند.

د. مجموعه «کتاب‌شناسی‌های زندگی نامه‌ای و مقاله نامه‌ها»

در این مجموعه، آثاری تألیف، ترجمه و منتشر می‌شود که به مجموعه‌های چاپی و مقاله نامه‌ها می‌پردازد. در این مجموعه همچنین آثاری که اصطلاحاً به آنها آثار زیست-کتاب‌شناختی (bio-bibliographical) گفته می‌شود، منظور نظر هستند. اکنون در این مجموعه ۱ مقاله نامه و ۳ مجموعه کتاب‌شناسی و زیست-کتاب‌شناسی در دست تألیف، ترجمه و انتشار هستند:

۱. فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی، جلد ششم ۱۳۷۱-۱۳۷۶. / به کوشش ایرج افشار. تهران، تابستان ۱۳۷۸ ش، ح ۶۰۰.

جلد ششم از مجموعه ارزشمند فهرست مقالات فارسی است. در این جلد که با سبک و سیاق ۵ جلد قبلی آن منتشر خواهد شد، مشخصات حدود ۱۳۰۰۰ مقاله آمده است.

۲. کتابنامه آثار فارسی چاپ شده در شبه قاره از ۱۷۸۱م تا ۱۹۹۸م. تألیف دکتر عارف نوشاهی، با همکاری دکتر سید حسن عباس، ویراسته احمد رضا رحیمی ریس. ۴ جلد (حدود ۴۰۰۰ ص)، در دست حروفچینی.

در قرن ۵ هجری زبان فارسی به عنوان زبان دین به شبه قاره وارد شد و به مرور زمان پشتوانه سیاسی و اجتماعی و اقتصادی و

فرهنگی هم به خود گرفت و اهمیت آن و نیاز مندیهای دینی و ادبی و اجتماعی و آموزشی مردم شبه قاره به فارسی مسلم شد و هزارها اثر فارسی به رشته تحریر و تألیف و ترجمه درآمد. ورود صنعت چاپ به شبه قاره در آخر قرن ۱۲ هـ موجب رونقی دیگر و زمینه‌ای برای نفوذ و گسترش بیشتر زبان فارسی در شبه قاره شد. نخستین کتاب فارسی (انشای هر کزن) در سال ۱۷۸۱م در کلکته به طبع رسید و به زودی علاوه بر کلکته، شهرهای شبه قاره: بمبئی، دهلی، کانپور، لاهور و لکهنو به مراکز چاپ و نشر کتب فارسی تبدیل شدند. حتی ناشران ماوراء النهر و ایران نیز از امکانات صنعت چاپ شبه قاره استفاده کردند و کتابها را در آنجا به چاپ رسانیده در بلاد خود منتشر نمودند. با تأسیس چاپخانه مطبع منشی نو لکشور در شمال هند، انقلابی در چاپ و نشر کتاب فارسی برپا شد. منشی نولکشور صدها کتاب فارسی را از گوشه گمنامی و قعر نابودی بیرون کشید و به معرض عام در آورد. روی هم رفته در دو قرن گذشته حدود ۱۵۰۰۰ عنوان کتاب فارسی در شبه قاره چاپ شده است. اگر چه برخی کتابخانه‌ها و چاپخانه‌ها و ناشران شبه قاره به تهیه و نشر کتابنامه‌های فارسی مبادرت ورزیده‌اند و در ایران و سایر کشورها نیز کتابشناسی‌هایی طبع شده است که پاره‌ای از کتابهای چاپی فارسی شبه قاره را معرفی می‌کنند؛ اما تاکنون فهرستی جامع تدوین نشده است که یکجا اطلاعات نسبتاً کامل از تقریباً تمام آثار فارسی چاپ شبه قاره را در بر داشته باشد.

دو تن از محققان معاصر پاکستانی (دکتر عارف نوشاهی) و هندی (دکتر سید حسن عباس) از حدود ۲۰ سال پیش دست به تألیف منبعی برای شناخت این گونه آثار زدند که در اینجا به طور اختصار آن را معرفی می‌کنیم.

منابع: برای فراهم آوردن این کتاب‌شناسی این مآخذ و منابع مورد استفاده قرار گرفته است: رؤیت کتابها، کتاب‌شناسی‌های چاپی، بخشهای نقد و معرفی کتاب در مجلات و نشریات، دفاتر ثبت کتابها و برگه‌های کتابخانه‌ها، فهرستهایی که ناشران و تاجران کتب چاپ کرده‌اند، کتابنامه‌ها و فهرس منابعی که محققان در تألیفات خود آورده‌اند، اطلاعاتی که به طور خصوصی از افراد مختلف به دست آمده است.

تعریف «فارسی» بودن کتابها: در این کتاب‌شناسی آثار «فارسی» با تعریف زیر شامل شده است: کتابهای مستقل به زبان فارسی، کتابهای فارسی با زیرنویس به زبان‌های دیگر، کتابهای فارسی با ترجمه و شرح به هر زبانی، کتابهای فارسی مطابق با دو مقوله پیش گفته به هر رسم الخطی که باشد (در شبه قاره گاهی

اوقات کتابهای فارسی به رسم الخطهای محلی تحریر و طبع می شده است.)

تعریف «کتاب» یا اثر: کتاب به مفهوم و عرف عام خود که مستقیماً چاپ می شود، اثری که تماماً یا قسمت عمده آن در کتابی دیگر یا مجله یا مجموعه مقالات نقل و طبع می شود.

مرزهای زمان و مکان کتاب شناسی: کتابهای چاپی شبه قاره از ابتدای صنعت چاپ تا امروز به هر شیوه طبع، از قبیل سنگی، سربی، افست و فاکسیمیله.

کتابهای چاپی شبه قاره یعنی کشورهای برمه، بنگلادش، پاکستان، سریلانکا و هندوستان.

این اثر اکنون مرحله حروفچینی را می گذراند و امیدواریم در بهار ۱۳۷۹ ش به چاپ برسد.

ترجمه دو مجموعه دیگر (بروکلیمان و سزگین)

علاوه بر آثار پیش گفته که همگی با ابتکار و سرمایه خصوصی تألیف و منتشر می شود، مؤسسه نشر فهرستگان با حمایت مادی خانه کتاب ایران دو اثر بزرگ دیگر را در دست ترجمه دارد.

۱. تاریخ ادبیات [تالیفات] عربی. تألیف کارل بروکلیمان، ترجمه گروه مترجمان (در دست مقابله، ویرایش، ضبط اعلام و حروفچینی)، ۵ جلد / حدود ۵۰۰۰ صفحه، ترجمه کتاب:

Geschichte der arabischen Litteratur (GAL).

مؤلف در این کتاب که در پنج مجلد (۲ جلد اصل کتاب و ۳ جلد ذیل) به چاپ رسیده است، به ترتیب زمانی و مکانی (یعنی بر اساس دوره های تاریخی، و در هر دوره بر اساس نظم مکانی) ذیل هر موضوع به بررسی مؤلفان و سپس به بررسی کتابهای نگاشته شده آنان می پردازد و در ذیل نام کتب، نشانی دست نویس های آثار و سپس چاپهای آنها را ذکر می کند.

۲. تاریخ نگار شهای عربی. تألیف فؤاد سزگین، ترجمه گروه مترجمان (در دست مقابله، ویرایش و...)، ۹ جلد / حدود ۵۰۰۰ صفحه. ترجمه کتاب:

Geschichte der arabischen Schrifttums (GAS).

فؤاد سزگین، دانشمند ترک که در آلمان زندگی می کند، پس از کار بروکلیمان تصمیم گرفت ذیلی بر اثر او بنویسد، زیرا فهرست بروکلیمان فاقد بسیاری از نسخه های خطی است که نام و نشان آنها در فهرست ها آمده است. وی تا سال ۱۹۶۱ م به جمع آوری مطالب و موادی برای تألیف ذیلی بر بروکلیمان پرداخت، ولی در آن هنگام متوجه شد که نوشتن ملحقات برای این کتاب فایده ای ندارد، بلکه

باید کار او بر اساس منابعی که وی با آنها آشنایی نداشته است، بازسازی شود. وی در اثنای چاپ جلد اول به این نتیجه رسید که باید کتاب خود را از کتاب بروکلیمان جدا و مستقل کند، بنابراین اولین جلد از این کتاب بر اساس طرح و شیوه دسته بندی سزگین در سال ۱۹۶۷ منتشر شد و تاکنون ۹ جلد آن به چاپ رسیده است و جلد های بعدی در دست تدوین و چاپ است.

سزگین کتاب را بر اساس موضوع و در هر موضوع به ترتیب سال فوت مؤلفان مرتب کرده است. کار سزگین محدود به مؤلفانی است که پیش از ۴۳۰ هـ در گذشته اند.

هـ. مجموعه «تک نگاریها درباره مورخان و دانشمندان اسلامی»

در این مجموعه آثاری تألیف و ترجمه می شوند که در آنها به شرح حال و کتاب شناسی تنها یک دانشمند پرداخته شده است.

اکنون در این مجموعه دو اثر ذیل در دست ترجمه است:

۱. ابومخنف، پژوهشی در تاریخ نگاری عصر امویان. (رساله دکتری)، تألیف اورزولا سزگین، ترجمه دکتر عبدالکریم گلشنی، ترجمه کتاب:

Abu Mihnaf, Ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit. Leiden: E, J, Brill, 1971.

کار عمده مؤلف در این رساله معرفی دقیق و بازنگری عمیق نوشته های پراکنده ابومخنف (مورخ مشهور شیعی، متوفی ۱۵۷ هـ) در آثار مورخان بعدی همانند بلاذری، طبری و مسعودی و... است.

۲. حسین بن جعفر معروف به هزار فن، تاریخ نگار عثمانی، و جامعه استانبول در نیمه دوم قرن ۱۷ م. (رساله دکتری)، تألیف هایدر وورم، ترجمه دکتر عبدالکریم گلشنی. ترجمه کتاب:

Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ga'fer, genannt Hezār-fenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Hamburg, 1971.

در این رساله مؤلف به زندگی نامه مفصل یک دانشمند و مورخ ترک (معاصر حاجی خلیفه و اولیاء چلبی سیاح مشهور عثمانی) همراه با معرفی و بررسی کلیه آثار او در کنار تشریح و تحلیل تاریخی جامعه آن عصر (قرن ۱۷ هـ) پرداخته است.

